

Προς έναν θησαυρό προσώπων για το '21: εναλλακτικά ονόματα και ζητήματα ταυτίσεων

Κατ' αρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διοργανωτές για την πρόσκληση. Η δική μου συμβολή σε αυτήν τη διήμερη συνάντηση εργασίας θα αντλήσει από τις προσωπικές ερευνητικές εμπειρίες, αποκτημένες είτε στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με θέμα σχετικό με την Επανάσταση του '21 και επομένως τη συχνή χρήση σχετικών ψηφιακών εργαλείων· είτε στο πλαίσιο συμμετοχής μου τα προηγούμενα, ως ερευνητή, σε έργα που παρήγαγαν ψηφιακές υποδομές έρευνας. Αρχικά θα διατυπώσω κάποιες σύντομες σκέψεις και γενικότερες διαπιστώσεις για τις σπουδές του '21 σήμερα, προκειμένου στη συνέχεια να επισημάνω ένα ερευνητικό αίτημα το οποίο, κατά τη γνώμη μου, θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με την ανάπτυξη ενός σύγχρονου εργαλείου.

Στις παραμονές των 200 χρόνων από την έναρξη της Επανάστασης, πέρα από την παραγωγή επιστημονικών μελετών, έχει προχωρήσει ο σχεδιασμός και συγκρότηση πολλών και διαφορετικών εργαλείων έρευνας, με τα περισσότερα από αυτά να είναι είτε ψηφιακά, είτε αναλογικά που είναι ψηφιακά διαθέσιμα. Μια ακόμη διαπίστωση: ένα από τα χαρακτηριστικά αυτών των εργαλείων, όσων έχω υπόψιν, είναι πως δεν έχουν σχεδιαστεί με τρόπο τέτοιο ώστε να επικεντρώνουν στην σε ίδιο βάθος περιγραφή ή αξιοποίηση του τεκμηριωτικού υλικού- συνθήκη όχι κατ' ανάγκην αρνητική. Για παράδειγμα υπάρχουν βάσεις δεδομένων ή ψηφιακά εργαλεία που συγκροτούνται ανά έγγραφο/τεκμήριο ή ανά φάκελο κ.λπ. Κι ακόμη, κάποια έργα βασίζονται σε συγκροτημένες από πριν αρχειακές ενότητες, ενώ κάποια άλλα συγκεντρώνουν θεματικά υλικό και τεκμηρίωση από πολλές αρχειακές πηγές, συγκροτώντας μία «ψηφιακή συμπληματική συλλογή» με αναφορά σε πολλές φυσικές.

Ωστόσο, έχουν έναν κοινό παρονομαστή: μετατρέπουν μεγάλο μέρος της ιστορικής πληροφορίας, κυρίως της πρωτογενούς, αλλά και δευτερογενούς, πολύ εύκολα προσβάσιμο στους χρήστες. Η λογική της ανοικτής πρόσβασης, η οποία ευτυχώς έχει επικρατήσει, ειδικότερα μιας και οι ψηφιακές υποδομές αυτές κατά κύριο λόγο έχουν σχεδιαστεί και υλοποιηθεί από ακαδημαϊκούς και ερευνητικούς φορείς με δημόσιο χαρακτήρα, διευκολύνει σημαντικά τους ειδικούς μελετητές αλλά και το ευρύτερο κοινό. Επομένως, για τον σχεδιασμό ενός σύγχρονου

εργαλείου έρευνας σε αυτή τη συνθήκη, της ανοικτής πρόσβασης δηλαδή, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψιν μας τις ανάγκες και των δύο.

Η σύγχρονή μας ερευνητική παραγωγή, αναλογική ή ψηφιακή, ίσως, αποτελέσει τη βάση για τη διατήρηση του ενδιαφέροντος γύρω από το '21 και μελλοντικά, μετά το πέρας της επετείου δηλαδή, πάντως σίγουρα όχι με την ίδια ένταση. Το ερώτημα, νομίζω, είναι να προσδιορίσουμε τι χρειάζεται από εδώ και πέρα, τι είναι αυτό που θα έλεγε κανείς ότι «επείγει». Θα εστιάσω σε ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μελετητές, είτε προσεγγίζοντας πρωτογενώς τα φυσικά τεκμήρια ή τις δημοσιεύσεις τους, είτε αξιοποιώντας τα υπάρχοντα ψηφιακά εργαλεία έρευνας. Ένα πρόβλημα δηλαδή που σχετίζεται με τις γενικότερες ερευνητικές- σε επίπεδο υποδομής- ανάγκες στις σπουδές για το '21 και που προς μία τέτοια κατεύθυνση θα πρέπει να σκεφτεί κανείς οργανώνοντας μια ψηφιακή υποδομή.

Ένα από τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουμε είναι οι ταυτίσεις προσώπων. Αρκεί να σκεφτούμε πως δεν υπάρχει ένα έγκυρο «who is who» της Επανάστασης, ούτε έστω για τους πρωταγωνιστές της, πέρα από κάποιες μελέτες -λεξικά ή άρθρα- με βιογραφικά στοιχεία αγωνιστών, όχι πάντοτε έγκυρα, και με βάση συνήθως την καταγωγή τους. Το πρόβλημα, όμως, δεν εντοπίζεται μόνον στην έλλειψη βιογραφικών μελετών ή λημμάτων, αλλά και στην ίδια την ταύτιση πολλές φορές των πολλαπλών ονομάτων στα τεκμήρια με ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Η ρευστότητα του ονοματολογικού, την περίοδο που μας απασχολεί, είναι γνωστή μεν στους ειδικούς ερευνητές, χωρίς ωστόσο η γνώση αυτή να εξοικονομεί χρόνο από την έρευνα, αφού κάθε φορά επιχειρούν ταυτίσεις. Τα πράγματα, βέβαια, γίνονται περισσότερο περίπλοκα με τους μη ειδικούς, χρήστες ψηφιακών εργαλείων, οι οποίοι πολλές φορές δεν έχουν τα εργαλεία για την επιχείρηση ταυτίσεων εκ του μηδενός.

Θα αναφέρω μερικά εμπειρικά παραδείγματα – ελπίζω να μην κουράσουν-, σταχυολογημένα κυρίως από την εμπειρία συγκρότησης βιογραφικών λημμάτων για τα μέλη του Βουλευτικού και καταλόγων για τους πληρεξούσιους των Εθνοσυνελεύσεων στο πλαίσιο του προγράμματος «Αντιπρόσωποι των Εθνοσυνελεύσεων και Βουλευτικό», που εκπόνησε το ΠΕ/ΕΙΕ σε συνεργασία με τη Βιβλιοθήκη της Βουλής και τη χρηματοδότηση του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων (<http://representatives1821.gr/>), κυρίως για να αναδειχθούν ζητήματα, που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει ένα ψηφιακό εργαλείο σήμερα.

Παράδειγμα πρώτο, σε ορισμένους καταλόγους εμφανίζεται ως πληρεξούσιος στην Α΄ Εθνοσυνέλευση ο Χριστόφορος Κιρκάζης, ο οποίος δεν έχει αφήσει, όσο τουλάχιστον γνωρίζω, άλλα ίχνη, προηγούμενα ή μεταγενέστερα, σε πηγές. Το πρόσωπο ταυτίστηκε από την Μαρία Αρβανίτη με τον Χατζή-Κυριαζή Αναγνώστου. Ο Χατζή-Κυριαζής Αναγνώστου υπέγραφε ως Χ. Κυριαζής. Μια παρανάγνωση του ι ως κ και η ανάλυση του Χ. σε Χριστόφορος, απέδωσε την λάθος καταγραφή στην ημεπίσημη *Εφημερίδα (Almanach) του Βασιλείου της Ελλάδος διά το έτος 1837* και από εκεί στην αναπαραγωγή του έως σήμερα. Δεύτερο παράδειγμα: ο παραστάτης (βουλευτής) Καρύστου/Ευβοίας Γεώργιος Κονίστριος ή Κονιστριώτης εμφανίζεται για λίγους μήνες να συμμετέχει στις εργασίες του Βουλευτικού Σώματος. Ωστόσο, το όνομά του δεν υπάρχει σε καμία τοπική ιστοριογραφία, του 19ου αιώνα ή μεταγενέστερη, γεγονός αν μη τι άλλο αξιοπρόσεκτο. Από τις σποραδικές πληροφορίες φαίνεται πως πρόκειται για τον λόγιο και διδάσκαλο Γεώργιο Χρυσόφο με καταγωγή από τις Κονίστρες, γνωστό μας ήδη από το βιβλιογραφικό έργο του Παπαδόπουλου-Βρεττού των μέσων του 19ου αιώνα. Τρίτο παράδειγμα: Ο Χατζηαναργύρου Ανδρέας συχνά στη βιβλιογραφία συγχέεται με τον Αργύρη Χατζή-Ανδρέα, μολονότι πρόκειται για προκρίτους νησιών και επομένως όχι για αφανή πρόσωπα. Ακόμη και στον συστηματικότερο και έγκυρο κατάλογο των μελών της Β΄ Εθνοσυνέλευσης, που συγκρότησε η Τόνια Κιουσοπούλου, η σύγχυση αυτή επέδρασε, καθιστώντας κατά κάποιον τρόπο την λάθος ταύτιση πιο δύσκολα ανιχνεύσιμη. Τέλος, ένα ακόμη παράδειγμα, σε πρόσφατη έκδοση απομνημονεύματος, που βασίστηκε όχι σε επιτόπια έρευνα αλλά στη μελέτη του χειρογράφου από ψηφιακό περιβάλλον, τον Αρχαιομνήμονα των ΓΑΚ, ο επιμελητής του, που δεν είναι επαγγελματίας ιστορικός, δεν μπόρεσε να ταυτίσει τον αναφερόμενο Μουσά Γρίβα του κειμένου, παραπλανώντας τελικά τον αναγνώστη σχετικά με την ταυτότητα του προσώπου.

Κάθε ένα από τα ανωτέρω παραδείγματα αναδεικνύει και ένα διαφορετικής υφής πρόβλημα σχετικά με τις ταυτίσεις. Λάθη των ίδιων των πηγών, που στην περίπτωση που είναι έντυπες οδηγούν στην εύκολη αναπαραγωγή τους· κατακερματισμός της ιστορικής πληροφορίας στην τοπική βιβλιογραφία και μια ταύτιση που για να υποστηριχθεί έπρεπε να ελεγχθεί η ιστοριογραφία τοπικού ενδιαφέροντος του 19ου αιώνα και ακόμη το βιβλιογραφικό έργο των Παπαδόπουλου-Βρεττού· η ομοιότητα δύο ονομάτων που δημιουργεί σύγχυση·

και τέλος, η χρήση πρωτογενούς τεκμηριωτικού υλικού από έναν μη ειδικό μελετητή μέσα από ψηφιακό περιβάλλον ελεύθερης πρόσβασης.

Για την αντιμετώπιση όλων των παραπάνω θα πρότεινα, στο πλαίσιο της ανάπτυξης μιας ψηφιακής υποδομής για το '21, τη συγκρότηση ενός ειδικού εργαλείου, ενός εργαλείου υποδομής. Σκέφτομαι, λοιπόν, την αναγκαιότητα ενός θησαυρού προσώπων. Μέσα από μια συστηματική διαδικασία ταύτισης των εναλλακτικών ονομάτων με τα πρόσωπα να συγκροτηθούν λήμματα, τα οποία θα αναφέρουν μόνον πολύ βασικά στοιχεία ταυτότητας καθενός (ημερομηνίες γέννησης και θανάτου, τόπους γέννησης και θανάτου, ίσως κάποια βασική του ιδιότητα). Το κύριο όμως είναι να αναφέρονται οι εναλλακτικοί τρόποι με τους οποίους εμφανίζεται το όνομα του προσώπου στις πηγές, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για γρήγορες και έγκυρες ταυτίσεις κατά τη διεξαγωγή της έρευνας από οποιονδήποτε χρήστη.

Ένα τέτοιο παράδειγμα καλής πρακτικής, είναι ο θησαυρός που έχει συγκροτηθεί από το consortium των ευρωπαϊκών ερευνητικών βιβλιοθηκών, εστιάζοντας στην τυπογραφία και τα εμπλεκόμενα σε αυτήν πρόσωπα, μεταξύ 1450 και 1830 (<https://data.cerl.org/thesaurus/cni00094335>). Ο θησαυρός αυτός περιλαμβάνει τους τόπους όπου υπήρχαν τυπογραφεία, ονόματα προσώπων (πραγματικά ή ψευδώνυμα) που συμμετείχαν στην παραγωγή των εντύπων και εταιρικά εκδοτικά ονόματα, όπως αυτά εμφανίζονται στο έντυπο υλικό. Περιλαμβάνει ακόμη όλες τις παραλλαγές ορθογραφίας, δεδομένου ότι αξιοποιούνται έντυπα σε λατινικές και άλλες γλώσσες.

Για τη συγκρότηση ενός τέτοιου θησαυρού, αρχικά σε πιλοτικό στάδιο, νομίζω, θα πρέπει να εντοπιστούν οι ομάδες προσώπων που χρήζουν «αποθησαύρισης». Ορισμένες πιθανές ομάδες θα ήταν: οι φιλέλληνες, τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, οι ιερωμένοι, οι πρώην αρματολοί και οι Σουλιώτες, το πολιτικό προσωπικό της Επανάστασης. Θα έλεγα πως η επιλογή των ομάδων θα πρέπει να υπακούει σε δύο κριτήρια: πρώτον, να υπάρχουν σοβαρά προβλήματα ταυτίσεων, όπως λ.χ. συμβαίνει με τους φιλέλληνες και τις πολλαπλές διαφορετικές εμφανίσεις του εξελληνισμένου ονόματός τους στα πρωτογενή τεκμήρια· δεύτερον, οι ομάδες αυτές να αποτελούνται από πεπερασμένο αριθμό μελών, προκειμένου ο θησαυρός να ολοκληρώνεται τμηματικά και σταδιακά να εμπλουτίζεται με νέα στοιχεία.

Για την καλή οργάνωση του θησαυρού θα πρέπει να εντοπιστεί κατ' αρχήν μια σειρά από σώματα πηγών που θα αποδελτιωθούν συστηματικά (λ.χ. Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας, επιτομές του Αρχείου Αγώνος του Μουσείου Μπενάκη και επιτομές του Αρχείου Αγώνος των ΓΑΚ, καθώς ίσως και μεγάλες σειρές ιδιωτικών ή κοινοτικών αρχείων, τα οποία διαθέτουν ευρετήρια: αρχεία Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιου, Ιωάννη Κωλέττη, αδελφών Κουντουριώτη και κοινοτικό αρχείο Ύδρας). Επιπλέον ένας τέτοιος θησαυρός θα πρέπει να αξιοποιήσει τα υπάρχοντα ψηφιακά εργαλεία, τις περιγραφές αρχείων ή τεκμηρίων και τα ευρετήριά τους. Ο θησαυρός προσώπων, πέρα από το γεγονός ότι θα απαντούσε σε υπαρκτές ανάγκες της έρευνας, μπορεί να αποτελέσει και το πεδίο εκείνο που τα διάφορα ψηφιακά εργαλεία, τρόπων τινά, θα διασυνδέονταν.

Βαγγέλης Σαράφης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εθνικό
Ίδρυμα Ερευνών